

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ПАНДЕМІЇ COVID-19: СТРАТЕГІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF THE COVID-19 PANDEMIC: STRATEGIES OF PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

У статті розглянуто результати дослідження соціально-психологічних наслідків пандемії COVID-19, які відчувають учасники освітнього процесу, які проводились у рамках наукового дослідження «Подолання наслідків пандемії COVID-19 у діяльності психологічної служби системи освіти». Представлено рейтинговий список соціально-психологічних проблем учасників освітнього процесу, які сформовані учасниками з Чернівецької області онлайн-фокусованого інтерв'ю. За допомогою анонімного онлайн-опитування педагогічних працівників визначено чотири основні ознаки, які формують високий рівень особистісної тривоги та погіршують стан психічного здоров'я, отже, якість професійної педагогічної діяльності, а саме страх інфікуватись; труднощі з організацією часу в умовах дистанційного навчання; неможливість виконання професійних завдань у повному обсязі; емоційне виснаження. Проаналізовано наслідки впливу пандемії, карантину, хвороби Covid-19 на емоційне вигорання педагогів. В результаті дослідження встановлено, що найбільш сформованими ознаками емоційного вигорання у педагогічних працівників є неадекватне вибіркове емоційне реагування, редукція професійних обов'язків, емоційне відчуження та емоційно-моральна дезорієнтація. У статті конкретизовані завдання професійної діяльності фахівців психологічної служби системи освіти щодо подолання наслідків пандемії. Запропоновано такі стратегії психологічної допомоги педагогічним працівникам задля запобігання емоційного вигорання та подолання психоемоційного виснаження після хвороби в умовах дистанційного навчання: практико-орієнтаційна стратегія збереження психічного здоров'я, формування навичок психогігієни, практико-конструктивна стратегія досягнення емоційної рівноваги та опанування новими траєкторіями емоційного реагування, особистісно-фасилітаційна стратегія як емоційна підтримка вчителя в особистісно-професійній трансформації до онлайн-навчання, саморозвитку.

Ключові слова: соціально-психологічні наслідки, емоційне виснаження, емоційне

вигорання, тривожність, стратегії психологічної допомоги.

The article examines the results of the study of the socio-psychological consequences of the COVID-19 pandemic, which are felt by participants in the educational process, conducted as part of the research "Overcoming the effects of the COVID-19 pandemic in the psychological service of education". The rating list of social and psychological problems of the participants of the educational process, which are formed by the participants of the online focused interview from Chernivtsi region, is presented. An anonymous online survey of teachers has identified four main features that create a high level of personal anxiety and worsen the state of mental health, and hence the quality of professional teaching: fear of infection; difficulties with the organization of time in terms of distance learning; inability to perform professional tasks in full; emotional exhaustion. The consequences of the pandemic, quarantine, COVID-19 disease on the emotional burnout of teachers are analyzed. As a result of the research it was established that the most formed signals of emotional burnout of teachers are inadequate selective emotional response, reduction of professional responsibilities, emotional alienation and emotional and moral disorientation. The article specifies the tasks of professional activity of specialists of the psychological service of the education system to overcome the consequences of the pandemic. Strategies of psychological assistance to pedagogical workers are offered for the purpose of prevention of emotional burnout and overcoming of psych emotional exhaustion after illness in the conditions of distance learning: practical-orientation strategy of preservation of mental health, formation of skills of psych hygiene, practical and constructive strategy of achieving emotional balance and mastering new trajectories of emotional response; personality-facilitative as an emotional support of the teacher in the personal-professional transformation to online learning, self-development.

Key words: socio-psychological consequences, emotional exhaustion, emotional burnout, anxiety, strategies of psychological assistance.

УДК 159.92.07

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.21.34>

Романовська Д.Д.

к.психол.н., завідувачка

Науково-методичний центр практичної психології та соціальної роботи Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області, старший науковий співробітник лабораторії прикладної психології освіти Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи Національної академії педагогічних наук України

Швачій Р.А.

методистка

Науково-методичний центр практичної психології та соціальної роботи Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області

Постановка проблеми. Нові умови організації та здійснення освітнього процесу в період пандемії, потреба адаптації до інноваційних форм онлайн-спілкування, онлайн-навчання стали випробуванням для всіх учасників освітнього процесу.

Якний психологічний супровід освітнього процесу зможе забезпечити успішну гармонізацію міжособистісних стосунків педагогів з батьками, здобувачами освіти та адаптацію

до вимог дистанційного навчання. Водночас перед практичними психологами та соціальними педагогами постає необхідність вирішення проблем емоційного виснаження та подолання постійного стресу у педагогічних працівників освітнього закладу, а також здобувачів освіти та їх батьків. У зв'язку з цим великого значення набуває процес психоедукації педагогів щодо збереження власного психічного здоров'я та забезпечення соціально-пси-

хологічного благополуччя здобувачів освіти. Оволодіння педагогічними працівниками психологічними технологіями для здійснення стабілізації емоційного стану здобувачів освіти в умовах офлайн- та онлайн-навчання є важливою складовою частиною психоедукації, розвитку психологічної компетентності. Також важливо педагогічним працівникам уміти розвивати життєстійкість, психосоціальну стійкість до стресу як необхідну умову успішного навчання під час пандемії, а також в умовах дистанційного навчання у здобувачів освіти, які переживають стрес.

Пандемія COVID-19 кардинально змінює обставини, в яких людина здійснює свій особистісний, професійний та духовний розвиток. Під час карантину люди по-іншому, ніж зазвичай розподіляють свій час, змінюють пріоритети, набувають важливості нові правила та норми поведінки. Зокрема, це стосується всіх учасників освітнього процесу: і здобувачів освіти, для яких освітній процес тепер набув нових форм, а спілкування з однолітками перемістилося в онлайн-простір; і їх батьків, які тепер вимушені організувати час і простір таким чином, щоб кожен член сім'ї мав змогу реалізувати свою діяльність та дозвілля; і педагогічних працівників, чия мета тепер полягає не лише у викладанні навчального матеріалу та організації освітнього процесу в закладі освіти, але й у залученні, адаптації та стимулюванні здобувачів освіти до активності та включення в освітній онлайн-процес, а також в утриманні зв'язку з їх батьками або опікунами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблему збереження психологічного здоров'я персоналу організацій загалом та освітніх організацій зокрема в умовах пандемії досліджували такі вітчизняні вчені, як Т.В. Гура, Л.М. Карамушка, О.В. Креденцер, С.Д. Максименко, А.М. Шевченко. Соціально-психологічні наслідки пандемії COVID-19 та шляхи їх подолання у своїх працях досліджували В.Л. Злишков, О.М. Ігнатович, С.О. Лукомська, Т.М. Луценко, О.В. Мельник, В.В. Рибалка, В.Г. Панок, Н.В. Павлик, Е.О. Помиткін, Н.А. Шептак.

В.В. Рибалка зазначає, що ситуація коронавірусної пандемії небезпечна не тільки для фізичного здоров'я і життя людей, але й для здоров'я психічного, психологічного. Психоемоційна дестабілізація особистості призводить до втрати базового відчуття безпеки. Це відбувається в результаті цілеспрямованого одночасного багатоканального інформаційного впливу задля висвітлення швидкості поширення вірусу, наслідків зараження, кількості померлих, економічних втрат, а також правил поведінки, обмежень, прогнозів тощо. Внаслідок цього настає психічне переван-

таження, яке виявляється у фоновому стані підвищеної тривожності із хвилеподібними «стрибками» відчуття страху й паніки, а також у витіснених страхах, підсвідомих намаганнях контролювати ситуацію більше, ніж здається на свідомому рівні [1, с. 36].

Постановка завдання. Метою статті є представлення результатів дослідження щодо психологічних та соціальних проблем учасників освітнього процесу, які виникли внаслідок пандемії COVID-19, та визначення стратегій психологічної допомоги постраждалим в умовах карантину.

Виклад основного матеріалу дослідження. В рамках виконання наукового дослідження «Подолання наслідків пандемії COVID-19 у діяльності психологічної служби системи освіти» Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи Національної академії педагогічних наук України спільно з науково-методичним центром практичної психології та соціальної роботи Інституту післядипломної педагогічної освіти у Чернівецькій області у листопаді-грудні 2020 року було проведено дослідження з визначення соціально-психологічних проблем, які виникли в учасників освітнього процесу під час карантину. Дослідження проводилось за допомогою методу фокусованого інтерв'ю в онлайн-режимі та опитування педагогічних працівників в Google-формі.

З фахівцями психологічної служби закладів освіти Чернівецької області були проведені онлайн-фокус-групи та визначено соціально-психологічні проблеми, які виникли у педагогів, батьків, здобувачів освіти, самих фахівців у зв'язку з пандемією під час карантину, які впливають на якість освітнього процесу. Учасниками фокус-груп стали 45 фахівців психологічної служби, з них 36 практичних психологів та 9 соціальних педагогів закладів дошкільної, загальної середньої освіти. За результатами фокусованого інтерв'ю було визначено, що у значної частини опитаних (83,3%) спостерігалось сильне підвищення рівня особистісної тривоги, пов'язаного із ситуацією пандемії на початку карантину у березні 2020 року, серед них високий рівень відзначили 52,5%. На момент проведення дослідження (листопад 2020 року) опитані зазначили, що частково адаптувалися до ситуації, а підвищений рівень тривоги виявився притаманним уже 71,5%, причому високий рівень залишився у 15,9% респондентів, середній – у 55,6%, а низький – у 29,5% (табл. 1).

Стан тривоги у людини часто породжується або підживлюється страхами. Під час проведення опитування фокус-груп фахівці психологічної служби закладів освіти назвали такі страхи, які виникали в учасників освітнього процесу і з якими найчастіше доводилось їм

Таблиця 1

Рівень тривоги респондентів у березні і листопаді 2020 року

Рівень тривоги	Березень 2020 року (початок карантину)	Листопад 2020 року (під час проведення дослідження)
Низький	15,2%	29,5%
Середній	31,2%	55,6%
Високий	52,2%	15,9%

працювати у 2020 році: страх інфікуватися вірусом COVID-19 (93,4%); страх хвороби та смерті близьких (68,9%); страх втратити роботу та можливість фінансово забезпечувати власну сім'ю (53,4%).

Пандемія і карантин вплинули на роботу фахівців психологічної служби в закладах освіти, зробивши пріоритетними онлайн-форми та онлайн-методи соціально-психологічної допомоги. Цифрова компетентність стала необхідною умовою якісного психологічного супроводу та соціально-педагогічного патронажу освітнього процесу в умовах дистанційного навчання. Під час проведення фокус-груп практичні психологи та соціальні педагоги здійснили самооцінку навичок організації професійної діяльності в онлайн-режимі. Отже, 71% учасників оцінили свої успіхи на низькому рівні («Роблю перші кроки»); 24,5% – на середньому рівні («Я успішний користувач!»); 4,5% – на високому рівні («Я – профі! Можу навчати інших»). Таким чином, більшість фахівців психологічної служби перебуває лише на етапі початкового засвоєння навичок використання онлайн-технологій професійної діяльності.

Фахівці психологічної служби назвали рейтинг таких основних проблем, які виникли у педагогів в умовах дистанційного навчання: стан постійної напруги (хвилювання, тривожність, роздратованість, виснаження); депривація живого спілкування; страх інфікування та булінг інфікованих.

Фахівці назвали такі проблеми здобувачів освіти (рейтинг), відповідно до яких у закладах освіти була організована індивідуальна та групова соціально-психологічна допомога: боязнь людей, що захворіли; порушення функціонування пізнавальних процесів; байдужість до навчання; залежність від гаджетів; порушення зору; страх інфікуватися, нав'язливе користування антисептичними засобами для рук; нерозуміння та страх перед дорослими в масках (у дітей дошкільного віку); соціальна дезадаптація.

Під час роботи були обговорені проблеми батьків (рейтинговий порядок), з якими вони звертались до практичних психологів, соціальних педагогів, такі як відсутність розуміння, що робити з такою великою кількістю часу разом з дітьми; роздратування та напружені стосунки з родиною та дітьми; байдужість

до дитини; страх втратити роботу та здатність забезпечувати власну сім'ю; невміння або небажання бути «вчителями» для своєї дитини; нездатність пояснювати навчальні матеріали зрозумілою для дитини мовою під час онлайн-навчання.

Задля визначення впливу пандемії на психічний стан, професійну діяльність працівників психологічної служби системи освіти, педагогічних працівників закладів освіти було проведено емпіричне дослідження, яке базувалося на анонімному онлайн-опитуванні. Респондентами опитування стали практичні психологи, соціальні педагоги, вчителі закладів освіти усіх областей України. Запрошення пройти анонімне опитування онлайн було розміщено в Інтернеті (оголошення в соціальних мережах, індивідуальна розсилка електронною поштою з доступом за посиланням Google Forms). Опитування проводилось у листопаді 2020 року. В опитуванні взяли участь 3 209 педагогічних працівників.

Одним із завдань онлайн-дослідження було виявлення того, які наслідки пандемії Covid-19 відчувають у своєму особистому та професійному житті педагогічні працівники, зокрема практичні психологи й соціальні педагоги закладів освіти. Респондентам було запропоновано 11 типових ознак можливих соціально-психологічних наслідків, труднощів та ускладнень, сформульованих учасниками фокус-груп, кожна з яких необхідно було оцінити за 10-бальною шкалою. Задля оптимального представлення результатів опитування ми згрупували відповіді респондентів у чотирьох значеннях: 0 балів – відсутність ознаки; 1–4 бали – мінімальні прояви ознаки, що не створюють проблеми для особистого і професійного життя респондентів; 5 балів – ознака проявляється достатньо, щоб відчути на собі вплив, але не критично; 6–10 балів – ознака яскраво виражена та спричинила ускладнення у професійному та особистому житті респондентів. Ми конкретизували показник 10 балів як критичний, що має усвідомлену потребу професійної психологічної (або психотерапевтичної) допомоги. Запропоновані ознаки – це визначені учасниками фокус-груп страхи, проблеми, які формують високий рівень особистісної тривоги та погіршують стан психічного здоров'я, отже, якість професійної педагогічної діяльності.

Ознака «Боюсь заразитись і захворіти на Covid-19 (бути причиною хвороби у членів сім'ї)» отримала найвищий рейтинг, а саме 78,2% опитаних зазначили, що мають високий прояв ознаки (з них 41% назвав максимальний показник – 10, зазначивши, що їм потрібна психологічна допомога). Не відчувають зовсім ознаки 2,4%; про мінімальні прояви ознаки, що не створюють проблем, зазначили 9,4% опитаних; 10% зазначили, що ознака проявляється достатньо, щоб відчути на собі її вплив, але не критично.

Ознаку «Труднощі з організацією часу (робота, відпочинок, сімейні справи, власні діти) в умовах дистанційного навчання» опитані визначили другою в рейтингу. Про те, що ознака яскраво виражена та спричинила ускладнення у професійному та особистому житті, зазначили 60,7% опитаних, з них 17,9% відзначили критичний показник психічної напруги. На відсутність ознаки вказали 4,9%; на мінімальні ознаки, що не створюють проблем, – 20,6%; 13,8% зазначили, що ознака проявляється достатньо, щоби відчути на собі її вплив, але не критично. Отже, у значної частини педагогічних працівників сформовані труднощі з адаптацією до нових умов роботи, вони потребують психологічної допомоги щодо усвідомлення та прийняття ситуації, що склалася, узгодження своїх соціальних ролей та особистого тайм-менеджменту.

Ознаку «Неможливість виконання запланованих завдань та професійних обов'язків педагогічними працівниками в повному обсязі» опитані визначили третьою у рейтингу труднощів. Про те, що ознака яскраво виражена та спричинила ускладнення у професійному та особистому житті, зазначили 59,6%, з них 12,5% відзначили максимально критичний показник і сформовану потребу у психологічній допомозі. На відсутність ознаки вказали 4,2% опитаних; на мінімальні прояви ознаки, що не створюють проблеми для особистого й професійного життя, – 21,2%; 15% зазначили, що ознака проявляється достатньо, щоб відчути на собі її вплив, але не критично. Отже, педагогічні працівники, зокрема фахівці психологічної служби, потребують науково-методичних роз'яснень щодо організації виконання трудових функцій та психологічної допомоги в адаптації до роботи в умовах карантину.

Ознаку «Емоційне виснаження, зниження рівня емоційної рівноваги, надмірна втома» опитані визначили четвертою у рейтингу. Про те, що ознака яскраво виражена та спричинила ускладнення у професійному та особистому житті, сказали 58,7%, з них 17,9% зазначили максимально критичний показник та усвідомлену потребу у психологічній допомозі. На відсутність ознаки вказали 4% опитаних; на мінімальні прояви ознаки – 24,3%; 13%

зазначили, що ознака проявляється достатньо, щоб відчути на собі вплив, але не критично. Отже, пандемія, карантин, дистанційне навчання вплинули на формування у значної частини педагогічних працівників емоційного виснаження, порушення психоемоційної рівноваги, тому важливим напрямом у діяльності фахівців психологічної служби системи освіти є психологічна допомога педагогічним працівникам щодо збереження психічного здоров'я, оволодіння методами психоемоційної саморегуляції.

Оскільки в процесі здійснення дослідження однією з найважливіших та найчастіше згадуваних проблем виявилось емоційне виснаження, ми провели дослідження емоційного та професійного вигорання у педагогічних працівників та фахівців психологічної служби закладів освіти. У дослідженні взяв участь 61 педагогічний працівник закладів освіти Чернівецької області, зокрема 30 практичних психологів, 27 вчителів, 4 соціальних педагоги. Частина опитаних (41%) зазначила, що вже перехворіла на Covid-19, а на момент дослідження перебуває на стадії відновлення наслідків хвороби, зокрема психоемоційних. Дослідження проводилось на онлайн-платформі «Віртуальна психологічна лабораторія VirtualPsyLab» кафедри психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПНУ у грудні 2020 року. Під час дослідження було використано методiku визначення рівня емоційного вигорання (методика В. Бойка).

За результатами діагностики рівня емоційного вигорання за методикою В. Бойка було виявлено такі тенденції у вибірці респондентів: за фактором «Переживання психотравмуючих обставин» наявність сформованого симптому характерна для 22,9% вибірки, у 9,8% симптом перебуває в процесі формування, (у 67,2% симптом відсутній); за фактором «Незадоволеність собою» наявність сформованого симптому характерна для 8,2% вибірки, у 18% респондентів симптом перебуває в процесі формування (у 73,8% симптом відсутній); за фактором «Загнаність у клітку» наявність сформованого симптому характерна для 11,5% респондентів, у 9,8% симптом перебуває в процесі формування (у 78,7% вибірки прояви такого симптому відсутні); за фактором «Тривога і депресія» наявність сформованого симптому властива 26,2% респондентів, у 22,9% симптом перебуває у процесі формування (у 50,8% симптом відсутній); за фактором «Неадекватне вибіркове емоційне реагування» наявність сформованого симптому властива 44,3% вибірки, у 29,5% симптом перебуває у процесі фор-

мування (у 26,2% симптом відсутній); за фактором «Емоційно-моральна дезорієнтація» наявність сформованого симптому властива 22,9% вибірки, у 31,1% симптом перебуває в процесі формування (у 45,9% симптом не сформований); за фактором «Розширення сфери економії емоцій» наявність сформованого симптому властива 29,5% вибірки, у 11,5% симптом перебуває у процесі формування (у 59% респондентів симптом не сформований); за фактором «Редукція професійних обов'язків» наявність сформованого симптому властива 44,3% респондентів, у 27,9% симптом перебуває у процесі формування (27,9% симптом не властивий); за фактором «Емоційний дефіцит» наявність сформованого симптому характерна для 24,6% респондентів, у 29,5% симптом перебуває у процесі формування (у 45,9% симптом не сформований); за фактором «Емоційне відчуження» наявність сформованого симптому властива 24,6% респондентів, у 37,7% симптом перебуває в процесі формування (у 37,7% симптому не виявлено); за фактором «Особистісне відчуження (деперсоналізація)» наявність сформованого симптому властива 16,4% респондентів, у 18% симптом перебуває в процесі формування (у 65,6% симптом не виявлено); за фактором «Психосоматичні та психовегетативні порушення» наявність сформованого симптому виявлено у 13,1% респондентів, у 11,5% симптом перебуває у процесі формування (у 75,4% симптом відсутній). Отже, найбільш сформованими ознаками емоційного вигорання у педагогічних працівників є неадекватне вибіркоче емоційне реагування, редукція професійних обов'язків, емоційне відчуження та емоційно-моральна дезорієнтація.

В результаті дослідження встановлено, що для значної частини респондентів характерна фаза емоційного вигорання «Резистенція», адже вона сформована у 31,1% респондентів, у 42,6% перебуває в процесі формування. Фаза «Напруження» характерна для 11,5% респондентів, у 26,2% вона перебуває в процесі формування. Фаза «Виснаження» характерна для 14,8% респондентів, у 31,1% вона перебуває в процесі формування.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, пандемія COVID-19 впливає на стан психічного здоров'я та соціально-психологічного благополуччя учасників освітнього процесу. Карантин, дистанційне навчання стали тригерами формування соціально-психологічних проблем у частини педагогічних працівників, зокрема практичних психологів, соціальних педагогів.

Фахівцям психологічної служби у своїй професійній діяльності необхідно зосередитись на психологічній допомозі учасникам освітнього процесу, у яких спостерігаються

соціально-психологічні проблеми, які виникли внаслідок пандемії та карантину, шляхом формування у них життєстійкості/стресостійкості, гармонізації психологічного стану, розвитку позитивного мислення, застосування для цього ефективних онлайн-технологій [3, с. 243]. Основними завданнями роботи практичних психологів та соціальних педагогів є зменшення психоемоційного напруження; підвищення стресостійкості (резильєнтності); профілактика дискримінації і стигматизації інфікованих; формування позитивної життєвої перспективи [1].

Ефективним у психологічному супроводі освітнього процесу є застосування системно-стратегіального підходу, відповідно до якого практичний психолог закладу освіти має визначити основні стратегії психологічної діяльності з учителями, батьками, учнями, а також тактики їх реалізації.

Спираючись на класифікацію стратегій професійної діяльності психолога Д.Д. Романовської [4], визначимо як основні стратегії психологічної допомоги учасникам освітнього процесу такі.

1) Практико-орієнтаційна стратегія, що передбачає розвиток психологічної культури, психоедукацію педагогів щодо збереження власного психічного здоров'я, формування навичок психогігієни задля запобігання формування соціально-психологічних наслідків пандемії, карантину, профілактики дискримінації та стигматизації інфікованих.

2) Практико-конструктивна стратегія досягнення емоційної рівноваги та опанування новими траєкторіями емоційного реагування (гармонізації психічного здоров'я) для учасників освітнього процесу, що мають психоемоційні порушення внаслідок хвороби COVID-19, яка передбачає відновлення позитивного мислення, емоційної стійкості, підвищення стресостійкості (резильєнтності), формування позитивної життєвої перспективи.

3) Особистісно-фасилітативна стратегія – це емоційна підтримка вчителя в особистісно-професійній трансформації до онлайн-навчання, саморозвитку (пошук ресурсів, професійних інтересів, потреб і мотивів інноваційної діяльності, подолання антиінноваційних бар'єрів).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Панок В.Г., Марухіна І.І., Романовська Д.Д. Психологічний супровід освіти в умовах пандемії. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2020. № 2 (2). DOI: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-2-12-2> (Crossref, Open Ukrainian Citation Index, OUCI, Unpaywall, Directory of Open Access Scholarly Resources, ROAD, OCLC WorldCat).
2. Рибалка В.В. Карантинний спосіб життя особистості і суспільства як стимул до раціональ-

ної саногенної перебудови свідомості, поведінки та діяльності. *Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19* : інтернет-посібник / за наук. ред. В.Г. Кременя ; координатор інтернет-посібника В.В. Рибалка ; колектив авторів. Київ : «Юрка Любченка», 2020. С. 31–34. URL: http://ipood.com.ua/data/NDR/COVID19/COVID19_new.pdf.

3. Романовська Д.Д. Карантин як тригер формування соціально-психологічних проблем учасників освітнього процесу. *Нова українська школа як простір формування ключових компетентностей учасників освітнього процесу* : тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (3 грудня 2020 року, Чернівці) / укладачі:

М.Ф. Бирка, Л.В. Боярин, Н.К. Куриш. Чернівці : ІППОЧО, 2020. С. 240–243. URL: <https://sites.google.com/view/konfer03122020/%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0>.

4. Романовська Д.Д. Особистісні стратегії професійної діяльності психологів : монографія / за наук. ред. В.В. Рибалки. Чернівці : Технодрук, 2014. 245 с. ISBN 978- 617-7096-21-3.

5. Романовська Д.Д., Швачій Р.А. Гармонізація психічного здоров'я та розвиток життєстійкості, стресостійкості учасників освітнього процесу: методичний комплекс для подолання наслідків пандемії COVID-19 працівниками психологічної служби в закладі освіти. Чернівці, 2020. 90 с.